

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI IJROCHILIGIDA MEZROBLI CHOLG‘ULARNING O‘RNI

Professional ta'lim; (cholg'u ijrochiligi)

ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Soliyev Javohir Axad o'g'li

Ilmiy rahbar: Abdullayev Zuxriddin Abdujabbor o'g'li

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekistonning boy musiqa madaniyatida alohida o'ringa ega bo'lgan rubob cholg'usining xalq cholg'ulari orkestridagi o'rni va funksional ahamiyatini har tomonlama tahlil qiladi. Maqolada rubobning tarixiy rivojlanishi, an'anaviy konteksti, uning turli xillari, jumladan qashqar rubobi tavsifi beriladi. Shuningdek, O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlarining shakllanish tarixi va tarkibi, ularda rubobning o'ziga xos ijro xususiyatlari va repertuardagi roli ko'rib chiqiladi. Taniqli kompozitorlar va ijrochilarning asarlari hamda pedagogik yondashuvlar, zamonaviy tendensiyalar va kelajak istiqbollari atroflicha muhokama qilinadi. Tadqiqot rubobning milliy musiqiy merosimizdagi o'ziga xosligi va uning orkestr tarkibidagi universal adaptivligini ko'rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Rubob, xalq cholg'ulari orkestri, o'zbek musiqasi, cholg'u ijrochiligi, maqom, an'ana, modernizatsiya, musiqa ta'limi

O'zbekistonning ko'p asrlik madaniy merosida musiqa san'ati, xususan, milliy cholg'u asboblari alohida va muhim o'rin tutadi. Har bir xalqning o'ziga xos cholg'u asboblari uning moddiy va ma'naviy boyligini, qadriyatlarini aks ettiradi. Bu borada o'zbek musiqiy cholg'ularining boy va rang-barang dunyosi tahsinga loyiqdir. Ushbu boyluk orasida rubob o'zining chuqur tarixi, yoqimli sadosi va keng tarqalganligi bilan ajralib turadi. Qadimdan Sharq, Eron, Afg'oniston va Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining ajralmas qismi bo'lib kelgan rubob, o'zbek musiqasining asosiy timsollaridan biridir. Ba'zi tadqiqotchilar uning ikki torli, kamonli qadimiy shaklini zamonaviy skripkaning o'tmishdoshi deb hisoblashadi, bu esa cholg'uning evolyutsion ahamiyatidan dalolat beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi rubob cholg'usining o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlaridagi o'rnini har tomonlama o'rganish, uning funksional ahamiyatini, ijro xususiyatlarini, repertuarini va kelajak istiqbollarini tahlil qilishdan iborat. Rubobning nafaqat an'anaviy ijrochilikda, balki yirik orkestr tarkibida ham o'ziga xos o'rin topgani, uni zamonaviy musiqiy talablar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari chuqur o'rganishga loyiqdir. Bu maqola orqali rubobning madaniy va musiqiy ahamiyatini

yanada yoritish, uning xalq cholg'ulari orkestrining ajralmas qismi sifatidagi rolini asoslash ko'zda tutilgan.

Rubob qadimiy torli cholg'u bo'lib, o'rta asrlarda Sharqda, jumladan Eron, Afg'oniston va Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Uning kelib chiqishi Sug'd, Baqtriya va Xorazm sivilizatsiyalari bilan bog'liq bo'lib, Afrosiyob (eramizning VII-VIII asrlari), Varaxsha, Karatepa va Dalvarzintepa kabi arxeologik topilmalar mintaqadagi musiqa madaniyatining yuqori darajada rivojlanganligini tasdiqlaydi. Dastlabki asrlardanoq rubob diniy va marosim hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. IX-XIII asrlarda Forobiy, Ibn Sino va Safiyuddin Urmaviy kabi olimlar bu cholg'ularning nazariy asoslarini yanada rivojlantirdilar, Temuriylar davri (XIV-XV asrlar) esa musiqa ansambllarining yanada gullab-yashnashiga sabab bo'ldi. Rubobning o'ziga xos tuzilishi va ijro uslubi asrlar davomida takomillashib borgan.

Bugungi kunda rubobning qashqar, pomir va afg'on rubob kabi asosiy turlari mavjud. Qashqar rubobi ayniqsa O'zbekiston va Tojikistonda keng tarqalgan bo'lib, uning uzunligi 80-100 sm atrofida bo'ladi. Uning kosasimon tanasi tut yog'ochi kabi qattiq yog'ochdan o'yib yasilib, usti teri bilan qoplanadi. Uzun, egilgan bo'yni qo'chqor shoxiga o'xshash bezaklar bilan bezatilgan bo'lib, unda 19-23 ta pardalar joylashgan. Tarixiy jihatdan ichak pardalari ishlatilgan bo'lsa, hozirda asosan metall pardalar qo'llaniladi, bu esa xromatik tovush qatorini ta'minlaydi. Beshta tori odatda kvartakvinta intervallarida sozlanadi va bu unga uch oktavaga yaqin diapazonda rezonansli, jarangdor ovoz beradi. Rubobni chalish nisbatan osonligi va M. Mirzayev kabi virtuoz ijrochilarning ta'siri tufayli 1940-yillardan boshlab O'zbekiston va Tojikistonda ham havaskorlar, ham professional musiqachilar orasida keng shuhrat qozongan. Rubob maxsus noxun (mediator) yordamida chertib chalinadi.

Xalq cholg'ulari orkestri – bu milliy cholg'u asboblarini polifonik musiqa ijro etishga moslashtirish orqali tashkil etilgan ansambl turidir. Bunday orkestrlar bir turdagi cholg'u guruhlaridan yoki torli, puflama va urma cholg'ular kabi turli bo'limlardan tashkil topishi mumkin, ko'pincha ular bir-biriga bog'liq cholg'u oilalarini o'z ichiga oladi. O'zbekistonda birinchi bunday ansambl 1937 yilda N. Mironov tomonidan "Nota orkestri" nomi bilan tuzilgan. Ushbu orkestr an'anaviy cholg'ularni pianino, truba va trombon bilan birlashtirib, o'zbek klassik kuylari va xorijiy mashhur musiqalarni ijro etgan.

1938 yilda O'zbek Davlat Filarmoniyasi qoshida A. Petrosyans rahbarligida O'zbek Xalq Cholg'ulari Orkestri tashkil etildi. Bu ansambl keyinchalik To'xtasin Jalilov nomi bilan atalgan (1966), "Davlat" (1980) va "akademik" (1991) unvonlariga ega bo'lgan. U an'anaviy, moslashtirilgan va yangi yaratilgan cholg'u asboblarini birlashtirib, o'zbek xalq kuylari, o'zbek kompozitorlarining keng ko'lamli asarlari va xalqaro asarlarni o'z repertuariga kiritgan. 1957 yilda D. Zokirov tomonidan asos

solingan O'zbekiston Radio Xalq Cholg'ulari Orkestri polifonik tamoyillarni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirgan va keyinchalik uning nomi bilan atalgan. Shuningdek, 1991 yilda F. Abduraximova tomonidan "So'g'diyona" O'zbek Xalq Cholg'ulari Kamera Orkestri tashkil etilib, qayta ishlangan o'zbek kuylari va zamonaviy o'zbek asarlarini ijro etib, xalqaro gastrollarda bo'lgan.

Xalq cholg'ulari orkestrlarining rivojlanishi bilan rubob ham o'zining yangi funksional o'rnini topdi. An'anaviy yakka ijrochilik yoki kichik ansambllarda qo'llanilgan rubob, orkestr sharoitida boshqa cholg'ular bilan birgalikda ijro etishga moslashdi. Bu moslashuv ayniqsa rubob-prima deb nomlanuvchi zamonaviy variantning yaratilishi bilan kuchaydi. Rubob-prima rus domrasiga o'xshash bo'lib, to'rtta metall torga ega va kvinta oraliqlarida sozlanadi. Bu variant orkestrlarda va yakka xonandalar jo'rligida faol qo'llaniladi.

Orkestr tarkibida rubob nafaqat melodik liniyalarni olib boruvchi, balki garmonik va ritmik asoslashni ham ta'minlovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Uning jarangdor ovozi va deyarli uch oktavali diapazoni orkestr tovushiga o'ziga xos boylik va rang-baranglik qo'shadi. Rubobning torli cholg'ular guruhiga integratsiyalashuvi orkestrning umumiy akustik qiyofasini boyitadi, unga Sharqona ohanglar va dinamik diapazon beradi. Rubobning orkestrdagi roli ko'pincha baland registrlardagi kuylarni ijro etish, virtuoz passajlarni namoyish etish yoki xoriy bo'limlarga o'ziga xos Sharqona tus berish bilan bog'liq. Uning nisbatan oson o'zlashtirilishi tufayli, ko'plab orkestr ijrochilari uchun asosiy yoki ikkilamchi cholg'u bo'lib xizmat qiladi.

Rubob cholg'usi uchun yaratilgan repertuar juda keng va xilma-xildir. U nafaqat an'anaviy xalq kuylari va maqomlarni o'z ichiga oladi, balki zamonaviy kompozitorlar tomonidan yozilgan yirik asarlarga ham tatbiq etilgan. Orkestr repertuarida qayta ishlangan o'zbek xalq kuy-ohanglari, shuningdek, o'zbek kompozitorlarining zamonaviy asarlari alohida o'rin tutadi. Ushbu repertuar xalqaro asarlar bilan ham boyitilgan bo'lib, rubobning universal imkoniyatlarini namoyish etadi.

M. Mirzayev, A. Boboxonov va I. Hamroyev kabi taniqli o'zbek kompozitorlari va ijrochilari rubob san'atining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdilar. M. Mirzayev o'zining virtuoz ijro uslubi va ko'plab asarlari bilan rubobning shuhratini yanada oshirdi. A. Boboxonov va I. Hamroyev ham rubob uchun turli janr va shakllardagi asarlar yaratdilar, cholg'uning texnik imkoniyatlarini kengaytirdilar va uni nafaqat yakka ijroda, balki orkestr tarkibida ham faol qo'llashga xizmat qildilar. Ularning ijodi rubobning o'zbek musiqasida mustahkam o'rin egallashiga va orkestrlar tomonidan keng qo'llanilishiga zamin yaratdi.

Rubobni o'rgatish metodikasi va pedagogik yondashuvlar asrlar davomida shakllangan bo'lsa-da, orkestr ijrochiligi ehtiyojlari uchun bu usullar yanada takomillashtirilmoqda. Rubob milliy musiqa cholg'usini o'rganishning turli usullari

haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda, bu esa cholg'uni o'zlashtirish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. 1940-yillardan boshlab havaskorlar va professional musiqachilar orasida rubobning keng tarqalishi uni o'qitishning tizimli yondashuvlarini yaratishga undadi. Konservatoriyalar va musiqa kollejlari dasturlarida rubob ijrochiligi bo'yicha maxsus sinflar tashkil etilgan bo'lib, u yerda talabalar cholg'uning texnik va badiiy imkoniyatlarini chuqur o'rganadilar.

Zamonaviy tendensiyalar rubobning faqat an'anaviy doiralar bilan cheklanmasdan, yangi musiqiy janrlar va yo'nalishlar bilan uyg'unlashishini ko'rsatmoqda. Globalizatsiya va madaniyatlararo aloqalar natijasida rubob boshqa mamlakatlarning musiqiy asboblari bilan birgalikda ijro etilishi, hatto zamonaviy fyuzyon musiqasida ham o'z o'rnini topishi mumkin. Texnologik innovatsiyalar, masalan, cholg'uni ovoz kuchaytirish va qayta ishlash imkoniyatlari ham rubobning yangi avlod musiqachilari orasida mashhurligini oshirishi mumkin.

Kelajak istiqbollari rubobning boy an'alarini saqlab qolish bilan birga, uning yangi ijrochilik usullarini, pedagogik materiallarni rivojlantirishni, xalqaro miqyosda tan olinishini kengaytirishni va zamonaviy kompozitsiyalarni rag'batlantirishni talab qiladi. Milliy cholg'ularning kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi va madaniy ahamiyati bo'yicha ilmiy tahlillarni davom ettirish, ularning orkestrdagi va yakka ijrodagi o'rnini mustahkamlash uchun muhimdir. Rubob o'zbek musiqiy merosining tirik timsoli bo'lib qoladi va uning kelgusi avlodlar tomonidan e'zozlanishi va rivojlantirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muhim vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, rubob cholg'usi O'zbekistonning boy musiqa madaniyatida, shuningdek, xalq cholg'ulari orkestrlarida muhim va ajralmas o'rin tutadi. Uning qadimiy tarixi, madaniy ahamiyati va noyob ovoz xususiyatlari uni o'zbek musiqiy merosining asosiy elementlaridan biriga aylantirgan. Rubobning tarixiy rivojlanishi, uning turli xillari va an'anaviy ijro konteksti uning boyligini ko'rsatsa, xalq cholg'ulari orkestrlarining shakllanishi va tarkibi cholg'uning polifonik musiqaga muvaffaqiyatli adaptatsiyasidan dalolat beradi.

Rubob-prima kabi zamonaviy variantlarning paydo bo'lishi va orkestr tarkibida melodik, garmonik hamda ritmik funksiyalarni bajarishi cholg'uning universal imkoniyatlarini tasdiqlaydi. M. Mirzayev kabi buyuk kompozitorlar va ijrochilarning ijodiy faoliyati rubob repertuarini boyitib, uning shuhratini oshirdi. Bugungi kunda rubobni o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar qo'llanilmoqda va u yangi musiqiy janrlar bilan uyg'unlashib, kelajak uchun katta istiqbollarni ochib bermoqda. Rubobning o'ziga xosligi va uning orkestrdagi muvaffaqiyatli integratsiyasi uning milliy madaniyatimizdagi doimiy ahamiyatidan dalolat beradi va kelajakda ham uni asrab-avaylash hamda rivojlantirish muhim vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levin, Theodore. Xudoning yuz ming ahmoqlari: Markaziy Osiyoda (va Kvins, Nyu-Yorkda) musiqiy sayohatlar. Bloomington: Indiana University Press, 1996.
2. Danielson, Virginia, Scott Marcus, and Dwight Reynolds (Muharrirlar.). Garland Jahon musiqasi ensiklopediyasi, Jild. 6: Yaqin Sharq. New York: Routledge, 2002.
4. Belyaev, Victor. "Markaziy Osiyo musiqasi asboblarining tarixiy aloqalari." Etnomusikologiya, vol. 7, no. 2, 1963, pp. 91-99.
5. Petrov, Victor. "O'zbek an'anaviy musiqasida professionalizm muammolari." Osiyo Musiqasi, vol. 20, no. 1, 1988, pp. 1-27.